

Şamaxı qırğını

Musa Əliyev bir bahar günündə – 1908-ci il aprelin 11-də Şamaxı şəhərində dünyaya gəlib. Atası Mirzə Mahmud zəngin iş adamı, əmisi Məmmədağlı Əliyev tanınmış maarifçi olub. Əmisi həтта bir müddət Sankt-Peterburqda yaşayıb və I Dövlət Dumasına deputat seçilib. Bu faktlar göstərir ki, insanın formalaşmasında nəsil şərcərəsi əhəmiyyətli rol oynayır.

Musa 1 yaşından gəzməyə başlayan da artıq duyulurdu ki, fərqli uşaq olacaq. Sakit, həlim, yaraşığılı, gur qara saçlı, sa-atlarla öz-üzüylə oynayan bir oğlan imiş. Uşaqlıqdan yaşayış yerləri tələyin hökmü ilə Şamaxıdan Bakıya, ordan Aşqabada, sonra yenə də Bakıya dəyişilmişdi.

1917-ci ildə Musa anasını, 1 il sonra qardaşını itirdi. O zaman ermənilər Şamaxıya basqın edib misli görünməmiş qırğın törətdilər. Əmisi Məmmədağlı Əliyev həmin dövəndə Sankt-Peterburqdan ata yurdu Şamaxıya köçmüşdü, ailəsi ilə birgə orada yaşayırdı. Təpədən dırnağaadək silahlanmış erməni qəsbkarları hücum edəndə çaxnaşma düşür, əyalın insanlar evlərini, mal-dövlətlərini atıb qaçmağa başlayırlar, Məmmədağlı Əliyev isə qaçmır. Onun olduqca zəngin kitabxanası varmış – orada ən dəyərli kitablar, nadir tarixi sənədlər, hətta Nizami Gəncəvinin əlyazması toplanmışdı. Belə bir sərvəti qoyub qaça bilmir. Evinin qarşısında durub, düşməmə müqavimət göstərir və vətəncəsinə öldürülür. Musanın atası bu xəbəri eşitçək həyatını riskə atıb Aşqabaddan gəlir, salamat qalmış əzizlərini, o cümlədən də qardaşının qızı Sonanı ölümün ağışından qopararaq xilas edər bilir və özü ilə Türkmənistanı aparır. Sonra Aşqabadda vəziyyət qarışıq, hamılıqla Bakıya gəlirlər. Mən bu epizodu boşuna xatırlatmadım. Çünki sonradan Musa Musanın həyatında ən əsas yeri tutacaqdı...

O illərdən Musanın uşaq yaddaşında bir də Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin rəsmən tanınması münasibətillə İcərişəhərdə düzənlənən parad qalacaqdı. Bu adi parad deyildi, illərlə çarizm boyunduruğu altında inləyən bir xalq şirin azadlığı dadması idi, bundan başgicəlləndirici sərmeştik duyması idi. Tarix tək onu görüb yaşamaq deyil ki. Tarix həmin ondan öyrənmək, ibrət dərsi almaq üçün ən böyük müəllimdir.

Amma 1920-ci il bolşevik istilasından sonra Musaqıl yenidən Aşqabada qayıdışı oldu. O dövəndə Musa əlinə pul keçən kimi Aşqabad bazarında bükünistəndə kitablar almağa başlamışdı. Cek Londonu, Uilyam Lokkanı, Viktor Marçeriti uşaq yaşlarında maraqla oxuyub. Bakıya təhsil almağa yollananda kitabxanasını da özüylə götürüb.

Sonalı günlər

Musa Bakıda Sənaye institutunda oxuyanda əmisigildə yaşayırdı. Qəflədən qarın yatalağı xəstəliyinə tutuldu. Xəstəlik sonradan quru plevrit kimi daha dərin fəsad verdi. Həmin vaxt tibb institutunda təhsil alan əmisi qızı Sona ev şəraitində onun müalicəsi ilə özü məşğul olurdu. Bəlkə də, Musanı həyata məhz Sonanın fədakarlığı qaytardı. Məhz o dövəndə onların arasında qırılmaz ülvə bağlılıq yarandı. Sonaya çox imkanlı bir yerdən elçil gəlsə də, razılıq vermədi. Sonradan Musa məhz Sona ilə ömür-gün yoldaşı olacaqdı. Bu, 1930-cu ilin 30 sentyabrında baş verəcəkdı...

1928-ci ildə institutun palentologiya və tarixi geologiya kafedrasının müdiri Vladimir Boqaçov əlaçil tələbə olan Musanın istedadını görüb dəyərləndirdi və onu Musanı öz köməkçisi təyin etdi, ardınca isə öz kafedrasına laborant. Təqaüddən əlavə, 60 manat maaş da almaq Musanın işinə lap yaradı. Ən əsas isə tələbən bu cür yüksələ bilməsi üstünlüyünün avantajı idi ki, bu da Musaya qol-qanad verirdi. O, geoloji ekspedisiyalara gedir, hətta ən təhlükəli olanları seçir, biliyi, intuitiv sayəsində zəngin qızıl, kobalt, molybden yataqları kəşf edirdi. Bir dəfə hətta qayıdan yığıldı, uçuruma yuvarlarkən bir təsadüf onu həyatda saxladı, sıldırımında bitmiş tikan koluna iligib qaldı və onu xilas etdilər. Sonradan hər dəfə həyatına təhlükə duyulanda, hər dəfə faciə onu ağışına alanda hansısa sehirlir bir əl onu çəkib çıxarır, bir sehirlir qüvvə onu hif edirdi.

Musa Əliyev 1931-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun geoloji-kəşfiyyat fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirdi, sonra aspiranturada oxudu, 27 yaşında namizədlilik dissertasiyası müdafiə etdi, inanılmaz bir yüksəlişlə karyerasını qurmağa başladı.

Sürətli yüksəliş

Çox savadlı, istedadlı, təşəbbüskar, əzmkar olması, geoloji ekspedisiyalarda

özünü ən yaxşı cəhətdən göstərə bilməsi tezliklə öz sözünü dedi və 1935-ci ildə Musa Əliyev Mərkəzi Komitənin tədqiqatı ilə Zaqafqaziya Geologiya Trestinin nəzdindəki Azgeolbüroya rəis təyin olundu. İdarəyə ən layıqlı kadrları topladı, ekspedisiyaların sayını 30 dəfəyə qədər artırdı.

1936-cı ildə Musaya daha bir vəzifə verildi – Azərbaycan Sənaye İnstitutunda fakültə dekanı. 28 yaşında dekanlıq o dövərdə heç kəsə mütəssər olmamışdı. Sonradan institutun rektoru vəzifəsinə irəli çəkildi. Qısa bir müddətdə ali təhsil ocağı neft sahəsi üzrə SSRİ-də 1-ci oldu,

Əbədiləşmiş ömrün akkordları

Elə insanlar olur ki, gördükləri çox böyük işlərin müqabilində heç vaxt öndə görünməyə can atmır, özləri barədə əfsanələr qoşulmasını istəməzlər. Belələri dözlet və xalq mənafeyi üçün hər fədakarlığa hazır olanlardır. Görkəmli Azərbaycan alimi, ictimai və siyasi xadim, akademik Musa Əliyev də belə şəxsiyyət kimi tanınıb.

İlk olaraq ondan başlayım ki, əfsanəvi Neft Daşlarının istismarı layihəsinə məhz Musa Əliyev həyat verib və tək elə bu fakt da onun tarixdə qalmasını təmin edir. O, eyni zamanda neçə-neçə faydalı qazanıtı üzə çıxarıb, Yura dövrünün elm məlum olmayan molyuska növünü aşkarlayaraq onu Vətənimizin şərafinə "Seramus-Azerbaijanus" adlandırıb. Musa Əliyev Azərbaycan Sənaye İnstitutunda rektorluğu zamanı "O illərdə aldığı təhsil, tərbiyə, intizam, biliklər həyatımda çox böyük rol oynadı", – deyən Heydər Əliyev kimi bir dahi məzunla öyünə bilən, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına prezidentlik edərkən elm məbədinin qızıl dövrünün müəllifinə çevrilən, 350-yə yaxın elmi əsərini müəllifi olan, 60-dan artıq elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru yetişdirən görkəmli alim olub.

Dövlət Plan Komitəsinin sədri ikən Bakının simasına mükəmməl arxitekturaları ilə seçilən binalarla, o cümlədən Bakı Metro su ilə gözəllik qatan, Qırmızı terror dan Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov kimi dahilərimizə qoruyan, həbslə, sürgünlə hədələnsə belə, bir an da ümumxalq mənafeyindən geri çəkilməyən, zərər qürbətə gedib bu dəfə ruslara geologiyanın sirlərini açan, daha sonra Əlcəzair prezidentinin neft məsələləri üzrə müşaviri işləyərək neftlə zəngin Saharanı kəşf edən də Musa Əliyev olub. O, ömrünün sonlarında vətən həsrəti ilə qovrulub, görmə qabiliyyətini büsbütün itirib, bütün bunlarla bərabər, adını şöhrət tariximizə yazdırıb.

nüfuzlu Moskva Neft İnstitutunu da qabaqlayaraq keçici qırmızı bayrağa layiq görüldü.

1941-ci il Musa Əliyevin Moskva qaqırılması ilə yadda qaldı. Ona SSRİ Xalq Sənayesi Komissarlığının Tədris müəssisələri baş idarəsinin müdiri vəzifəsində işləmək təklif olunmuşdu. İkinci Dünya müharibəsinin tələyini Bakı nefti həll edirdi, Musa Əliyev də ölkə başçısı İosif Stalinin mandatı ilə gənc neftçilərin yetişdirilib artıq Mozdoka qədər gəlmiş faşistlərin üzərinə şiğıyan texnikanı cana gətirmələri ilə şücaət göstərirdi. Onun tabeliyində 25 neft məktəbi var idi.

Bağırovun təqibi

O dövəndə Bağırov dəfələrlə Kremlə əlaqə varıdır, israrla Musa Əliyevi Bakıya qaytarmaq istəyirdi. Stalinəndən mandat almış və Moskvada xidmət göstərən uğurlu bir azərbaycanlının şöhrəti Bağırova çıxıq yaradır, onu özünə təhlükə mənabəyi sayırdı.

Onu Bakıya qaytarmağa nail olan Bağırov özündənrazı halda söyləyir: "– Elə biliridin, mənim yanından getmək belə asandır? Gördün, yenə mənim tabeliyimə düşdün?" Və onu öz sahəsi olmayan Energetika şöbəsinə müdir müavini təyin edir. Bu, Bağırovun ona tor qurması deyildi, onun bacarığı və işgüzarlığı sayəsində bərdad vəziyyətdə olan respublika energetikasını dirçəltmək istəyi idi. Çox qısa müddətdə Musa Əliyev bu sahədə də inanılmaz nəticələrə imza atır, tezliklə Azərbaycan KP MK-nın Baş energetiki təyin edilir. İşlər nizama salınan kimisə yenidən vəzifəsi dəyişdirilir, bu dəfə onu öz sahəsinə qaytarırlar, Geologiya İdarəsinin müdiri qoyurlar. Daha 1 il keçməmiş bu dəfə MK-nın Təhsil şöbəsinin müdiri təyin olunur. O, hər bir sahədə dönüş yarada bildirdi. Hara qoyurdular, işləri sahmana salırdı, dərhal da yerini dəyişirdilər.

35 yaşında artıq saçları ağarmağa başlamışdı... 1947-ci ildə onu MK-nın səhəyə üzrə 3-cü katibi təyin etmiş, respublika Ali Sovetinə deputat seçmişdilər. Bir neçə aydan sonra da Nazirlər Soveti Sədrinin müavini və Dövlət Plan Komitəsinin sədri təyin edildi. Bu, başgicəlləndirici bir yüksəliş idi. Amma daha yüksəkliklərdən yığılıqdı sağ qalmaq ehtimalı da böyük idi.

Neft daşları epopeyası

Plan Komitəsinə rəhbərlik etdiyi dövəndə onun təşəbbüsü ilə paytaxtın simasına gözəllik, insanlarına hədsiz fayda gətirən Respublika Kitabxanasının, Dram Teatrının, Akademiya şəhərciyi-

nin, metronun, Astrofizika rəsədxanasının inşasına başlandı. Moskvadan bu qədər böyük tikintilərə vəsait qoparmaq inanılmaz dərəcədə çətin idi. Elə həmin dövənlərdə Musa Əliyev Azərbaycan üçün ən tələyüklü bir məsələnin ağır yükü altına çiyini qoydu. O, Dəniz Neft İdarəsi təşkil etmək, Neft Daşlarının istismarını həyata keçirmək kimi bir möhtəşəm layihə hazırladı. Moskvada layihəsi təsdiqləndi.

Neft Daşları epopeyası beləcə başlandı. Bakıda döən kimi dənizə ilk desant çıxarıldı, köhnə gəmilər neftçilərin ilk sığınacağı oldu, polad estakadalar qurulmağa başladı. Tezliklə 25 metrlik ilk

qərarlaşmış ən mənfur şəxs, Mir Cəfər Bağırovun da havadarı Lavrentiy Beriya həbs edilib, Bağırov da işdən qovulub. Beləliklə, Bakıda növbəti ziyalı terroru baş tutmadı.

Musa Əliyev 8 il Akademiyaya prezidentlik etdi. O, işə başlayanda akademiya əməkdaşlarının sayı 1050 nəfər idi, bunların da cəmi 30 faizi azərbaycanlılar idi. O, işdən çıxanda isə artıq burada 2500 nəfər çalışırdı və heyətin 70 faizini məhz azərbaycanlı alimlər təşkil edirdi.

İrtica, repressiya dövründə daim üzde olmaq, böyük vəzifə daşmaq, eyni zamanda əyilməmək, sınımaq, qururunu qorumaq, bir də milli ləyaqət hissini qoru-

və Mir Cəlalin oğlu Hafiz eyni sinifdə – 6 nömrəli məktəbin 8-ci sinfində oxudular. Qeyri-adi bir şirniçiyi vardı Rənani, Hafizi dərhal cəzb etmişdi. İllər sonra Musa Əliyev ailəsi ilə Moskvaya köçəndə institutu bitirən Hafiz də seçimini etmiş, Moskva Kurçatov adına İnstitutun aspiranturasında təhsilini davam etdirmişdi. Köhnə qonşular kimi Hafiz onlara gəlib-gedirmiş. Və Musa Əliyevin Əlcəzairdə yaşamaq məsələsi çıxanda qızı Rənani Moskvada tək qoymaq istəməyən və bunun sınıtısını çəkən Musa müəllim üçün gənclərin bir-birini sevməsi xəbəri lap göydəndüşmə oldu. Tezliklə onların toylarını edərək həyat yoldaşı ilə rahatca Əlcəzairə yollandı.

Xatirə dəftəri

...Sakit bir yay axşamı. Açıq pəncərədən əsən yüngül meh içəri ağac yarpaqlarının xışılırtısını daşıyırdı. Musa Əliyev bu səsi dinləyir və düşünürdü. İstəyirdi anlasın ki, insan niyə doğulur, nə səbəbə yaşayır, məqsədi və məramı nədir. 70 yaşı vardı. Bir anda həyatı kino lenti kimi gözünün önündən keçdi. Özü də bilmədən bir də gördü ki, kağız-qələmə sarılıb və yazır.

İlk cümlələri də bunlar oldu: "...1978-ci il. Moskva ətrafında yerləşən Peruşkovo Akademiyaya qəsbəsi. Böyük, amma sükutlu. Elə indi də sakit bir yay axşamıdır. Pəncərəm açıqdır. İliq, xumarlan bir külək kollarda astaca xışıldayır. Mən bu xışılırtı dinləyir və düşünürəm..."

Beləcə, o, 1978-ci ildə memuarlarını yazmağa başladı. Yaxşı da ki, yazdı. Tələtlümlü bir ömrün ən vacib məqamları orada əks olundu. Ömrünün axırına yaxın görmə qabiliyyətini tam itirmişdi. Bununla belə, yenə yazır, uzun, keşmə-keşli, hadisələrlə bol ömrünün məqamlarını fiksə edirdi.

Biz zamanın içərisindən keçirik. Yaşadığımız illər ömrü adıyla tələyimizə pərçimlənilir. Amma zaman da eynən bizim içimizdən keçir. Gah öz tələtlümləri ilə bizi çalxaladıqca çalxalayır, gah da öz sükutu ilə bizi rahat buraxır. 1985-ci ilin mayı gələndə Moskva səması sıx qara buludlarla örtülmüşdü, fasiləsiz yağışlar yağdırdı. Musa Əliyev xatirələrinin son vərəqlərində övladlarından bəhs edib. Oğulları Ömər Xəyyam və İkrəm bərədə qeydlər verib, daha sonra yazıb: "Üçüncü uşağım Rəna isə ən sevimli övlədimdir. Anam Nabata çox bənəyir. O, ciddi, ağıllı və gözəldir. Moskva Dövlət Universitetinin nəzdindəki Moskva İnstitutunun Şərç dilləri fakültəsini bitirib. Ərəb, fransız, ingilis, rus və əlbəttə ki, Azərbaycan dillərini bilir. Uğurla ərəb ədəbiyyatı üzrə namizədlik işi müdafiə edib. Onun həyat yoldaşı Hafiz Paşayev Kurçatov İnstitutunun məzunudur. Tanınmış fizik, ağıllı, savadlı bir adamdır. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fizika-riyaziyyat institutunda laboratoriya müdürüdür. Onlar çox gözəl, bir-birlərini sevən cütlükdür. Onların iki övladı var: oğulları Camal və qızları Cəmilə. Bax, mənim varislərim bunlardır."

O çişkinli may günləri ağır xəstəliklər güc gələndə Musa Əliyev vəsiyyətini etdi. Cəmi iki istəyi vardı. O da əmisi kimi çox unikal kitabxana yaratmışdı, əmisinin özü də, kitabxanası da ermənilərin güdazına gətirmişdi, o isə öz kitabxanasını qorumaq istəyirdi, bir vəsiyyəti bu oldu ki, həmin kitabxanası doğma Bakısına aparılıb Dövlət Universitetinin Paleontologiya kafedrasına təhvil verilsin. İkinci vəsiyyəti isə Bakıda dəfn edilməsi oldu. O, 1985-ci il may ayının 3-də 77 yaşında vəfat etdi, Bakıda, I Fəxri Xiyabanda dəfn edildi.

Musa Əliyev böyük çətinliklə yazdığı xatirələrinin dərçini vəsiyyətlənməmişdi. Qızı Rəna illərlə bu yazıları qoruyub saxladı, onları oxuduqca atasının tək onların ailələrinə deyil, bütün Azərbaycana, hətta daha böyük coğrafiyaya aid olması həqiqətini dərk etdi. Amma çox təəssüf ki, atasının xatirələrini dərc etmək məqamı gələndə əcəl Rəna xanıma imkan vermədi. Bu missiyanı həyat yoldaşı Hafiz Paşayev həyata keçirdi. Musa Əliyevin xatirələri "Ömrüm" adlı nəfis tərtibatlı bir kitabda əbədiləşdi.

Qəribə məxluqdur insan. Bütün həyatı boyu çalışır, vuruşur. Bütün çətinliklərə, əzab və ağrıların rəğmə, həyatdan gələndə yaşadıqca heç də işiqlı olmadığını duyduyu, daim gileyləndiyi ömrün sanki işiqlını duyur, ondan dördəllli yapışmaq istəyir. Əbədi tərk etdiyi bu dünyadan qopmaq istəmir. Amma Musa Əliyev 1985-ci ilin 3 may günündə dünyadan çox sakit köçdü. Çünki o, yalnız ömrünün cismanı çişimini itirdiyini gözəl duyardı. Tam əmin idi ki, tarixdə qoyduyu izlər onun ömrünün bitməsinə imkan verməyəcək. Və onun ömür kitabının ömrü uzandıqca uzanacaq.

VARIS,

Ümumdünya Yazıçılar Təşkilatının katibi, Əməkdar jurnalist